

Géra Eleonóra

***A halál villamoson érkezett.
Fővárosi hétköznapok a spanyolnátha árnyékában***

Abstract

The Spanish flu occurred in the summer of 1918 in Budapest. The protection against the disease was complicated by the fact that the viruses had not yet been known and the Spanish flu was not included in the law on notifiable diseases. Budapest city leaders acknowledged for the first time in September 1918 that there in an epidemic. The problem of introducing restrictive measures to contain the disease divided the city leadership. They were afraid of the panic and the political uncertainty due to the lost war, and the power of the crowds. The necessary foodstuffs for everyday life, other articles, but also the essential drugs were difficult to obtain. Therefore, the measures to limit the tram transportation often led to crowd scenes, spontaneous demonstrations. This is how the tram became the symbol of the Spanish flu in the capitol.

Keywords: Spanish flu, control, World War I, administration, Budapest, supply problems, hinterland, tram transportation.

Magyarországon a történeti irodalom egyik méltatlanul elhanyagolt fejezete a spanyolnátha. Ez annak ellenére sem változott, hogy a téma a Távól-Keleten felbukkanó ún. thaiföldi madárinfluenza miatt az utóbbi évtizedben újra nagy figyelmet kapott. Számos elmélet látott napvilágot az orvosi szaklapokban, ezekből egyedül az látszik bizonyosnak, hogy a spanyolnátha ugyancsak madárinfluenza volt és a Távól-Keletről indult világhódító körútjára.¹ Magyarországon a korszakkal foglalkozó történészek egy-egy félmondatnál többet nem foglalkoznak a spanyolnáthával, pedig a forrásokat elemezve elképzelhetetlen, hogy ne lett volna hatással közvetett vagy közvetlen módon az események alakulására. E tanulmány célja, hogy a Fővárosi Közgyűlés jegyzőkönyvei alapján rövid áttekintést nyújtson az 1918-as budapesti járvány kiterjedtségéről, a járvány elleni védekezésről, illetve a társadalmi visszhangról.

Az első világháború utolsó szakaszában feltűnt egy minden fegyvernél veszedelmesebb, kíméletlenebb ellenség, a spanyolnátha. Feltételezések szerint a betegséget a Távól-Keletről amerikai katonák vitték magukkal hazájukba, ahol a katonai támaszpontokról gyorsan továbbterjedt. Az európai kontinensre a tudomány mai állása szerint Franciaországon keresztül érke-

¹ *Characterization of the Reconstructed 1918 Spanish Influenza Pandemic Virus.* In: *Science...*, Vol. 310. No. 5745. 77-80. 2005. 10. 07

zett, s az Amerikában tapasztaltnál jóval kiterjedtebb járvány alakult ki. Spanyolország a világháborúban nem vett részt, ezért az államnak nem állt érdekében a járvány eltitkolása, mivel itt beszéltek először nyíltan a betegségről, erről az országról nevezték el. Dél-Franciaországon keresztül Észak-Olaszország felé húzódtott a járvány, de Franciaországon keresztül hamarosan elérte Svájcot és Németországot. Az influenza vírusához köthető első pandémia, vagyis a Föld csaknem minden szegletére kiterjedő járvány – a Föld teljes lakosságának 20–40 %-át – áldozatainak pontos számát máig sem tudjuk.² Számos különböző adat látott napvilágot, abban azonban a legóvatosabb becslők is egyetértenek, hogy a járvány több áldozatot követelt (20–50 millió fő, esetleg 100 millió), mint ahányan a világháborús csatatereken estek. Az emberiség a középkori nagy pestisek óta nem találkozott hasonlóan gyorsan terjedő és halálos kórsággal, így a háború zűrzavara, a sok nélkülözés és a politikai bizonytalanság mellett a tömeges megbetegedések könnyen pánikot válthattak ki a meggyötört lakosságból. A helyzet súlyosságát tovább fokozta, hogy nem sikerült pontosan azonosítani a kórokozót, sem a fertőzőmechanizmusát leírni. Ebben az időben a vírusok létezése még ismeretlen volt,³ így a tudósok különböző, eddig ismert vagy ismeretlen baktériumtörzseket (pl. Pfeiffer baktérium)⁴ gyanítottak a háttérben. Sok beteg a szövődményként fellépő bakteriális fertőzésbe halt bele, a szövetek mikrobiológiai vizsgálata után legtöbbször a streptococcus baktérium jelenlétét mutatták ki, így sokáig ezt a baktériumot gyanúsították. Tapasztalati úton azonban felismerték, hogy az ismeretlen kórokozók leginkább a levegőben terjednek, a zárt helyiségekben összezsúfolódott tömeg jelentős része rövid idő alatt megfertőződik. A tünetek a fertőzést követő egy-két napon belül jelentkeztek. Az úgynevezett spanyol betegség tünetei a mai influenzavírusokétól nem sokban különböztek, komplikációmentes esetben a beteg láza a harmadik-negyedik napon lement, a gyógyulás útjára lépett. Súlyosabb esetekben a láz magasra szökött, a beteget erős végtagfájdalmak kínozták, gyakran léptek fel szövődmények. Ez legtöbbször hurutos tüdőgyulladás vagy mellhártya-gyulladás volt. Nehezítette a betegség felismerését, hogy az influenza által kiváltott hurutos tüdőgyulladás tünetei nagyfokú hasonlóságot mutattak a kiütéses tífuszban szenvedők hurutos tüdőgyulla-

² A betegség különösen sok áldozatot szedett az őslakosok között (pl. Óceánia szigetlakói vagy az eszkimók körében), egész falvakat, népcsoportokat irtott ki. Az őslakók korábban nem találkoztak influenzavírusokkal, így semmiféle védettségük nem volt ellene., JOHNSON, Niall P. A. S. – MUELLER, Juergen D.: *Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918–1920 „Spanish” Influenza Pandemic*. Bulletin of the History of Medicine. Volume 76. 2002/1. 105–115., Fővárosi Közlöny (továbbiakban: Föv. Közl.) 60. sz. 1918. 12. 20. 2323., TAUBENBERG, Jeffery K. – REID, Ann H. – FANNING, Thomas G.: *Das Killervirus der Spanischen Grippe*. Spektrum der Wissenschaft. April 2005. 52–60.

³ Az influenza vírust 1933-ban mutatták ki először.

⁴ Föv. Közl. 54. 1918. 11. 08. 2130.

dásával. A 20–40 évesek korcsoportjába tartozó, egyébként teljesen egészséges felnőttek körében a spanyolnátha gyorsan vérzéses tüdőgyulladásá alakult. A későbbi kutatások szerint a vérzéses tüdőgyulladás a szervezet fokozott immunválaszának következménye, melynek során a beteg védekező rendszere elpusztította a tüdőszöveteket. Az idősebbek vagy a krónikus betegek halálát inkább a másodlagos fertőzésként fellépő bakteriális tüdőgyulladás okozta. Az idősebbek viszonylagos védetségét egyesek azzal magyarázzák, hogy ők talán védetséget szereztek az 1889/1890-es járvány idején.⁵ A háború utolsó évében kialakult szappanhiány tovább rontotta a helyzetet, nem tudni, az úgynevezett háborús szappan mennyire pusztította el a mikrobákat, de az Európa-szerte ajánlott meleg vizes kézmosás biztosan nem használt. Az európai sajtóban, egy svájci orvos félreértett információi alapján futótűzként terjedt el az a rémhír, hogy valójában tüdőpestisről van szó. Magyarországon a járványügyekben elismert szaktekintély Korányi Sándor cáfolta az alaptalan híresztelést, de a szóbeszéd később is szárnyra kapott.⁶

E bizonytalanság és a biztos gyógymód hiányában egyetlen, több évszázad alatt kipróbált védekezési módszer maradt, a fertőzöttek minél szélesebb körű, szigorú elkülönítése, a különböző csoportosulások megakadályozása. A tömeghisztériától tartó hatóságok azonban világszerte óvakodtak, hogy a háborúból és a politikusokból kiábrándult lakosság elé tárják a spanyolnátha-halálozás valódi adatait, igyekeztek a számokat szépíteni.⁷ Az állami hatóságok képviselői a már említett okokból nem merték az emberek szabad mozgását a végletekig korlátozni, a nagyvárosok és a modern tömegközlekedés korában ez amúgy is óriási erőfeszítéseket igényelt volna. Az élelmiszerellátás és más szükségleti cikkek beszerzési nehézségeit a jegyrendszer bevezetésével próbálták enyhíteni. Az emberek órák hosszat sorban álltak, s e sorok melegágyai voltak az influenzának. Az újabb korlátozó intézkedések ellenkezést váltottak ki, nem lehetett tudni, mi vezethet beláthatatlan politikai következményekhez. Ezek a jelenségek a vesztes országokban fokozottabban jelentkeztek. A legtöbb országban a sajtó csak a legszükségesebb információkat közölte, a járvány kiterjedtségére az újságok halálozási rovataiból lehetett következtetni. Egyedül Svájcban merték drasztikusan korlátozni a lakosság mozgásterét, a szigorú intézkedések követke-

⁵ BUDAI József, dr.: *Influenza–madárinfluenza. Fenyeget-e pandémia?* In: *Lege Artis Medicinae* 2005/3. 207–209., Főv. Közl. 48. 1918.10. 04. 1885., TAUBENBERGER – REID – FANNING (2005): *Das Killervirus der Spanischen Grippe*. 52–60.

⁶ Főv. Közl. 50. 1918. 10. 15. 1991–1992., 51. 1918. 10. 18. 2041., A járványbizottság egyik orvostagja még december elején is határozottan állította, hogy tüdőpestisről van szó. Főv. Közl. 1918. 12. 13. 2289.

⁷ Az adatok bizonytalanságára egy példa: Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve adatai alapján 1918-ban 26.250 spanyolnátha-esetet jelentettek, a Fővárosi Közlöny ezzel szemben 1918. október 1. és december 13. között 34.663 bejelentésről (megh. 2762) adott hírt. (XII.) Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve. 1913–1920. Budapest, 1923. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. 150., Főv. Közl. 60. 1918. 12. 20. 2322.

tében gyakorlatilag megbénult az élet. Eredményeket csak átmenetileg értek el, amint lazították a szabályokon, megnyitották a kávéházakat, templomokat és az iskolákat, a járvány újabb erőre kapott.⁸

Háborús mindennapok Budapesten

Az első világháború évei alatt a lakosság élete nagy változásokon ment keresztül. A háttérország az ellenséges katonák helyett a drágasággal harcolt. Vörös Károly számításai szerint egy szakmunkás vagy egy kistisztviselő családjának minimális létfenntartási költségei az utolsó békeévekhez képest a háború végére kilenc és félszeresére nőttek. A béremelés nem tartott lépést a szükségleti cikkek árának emelkedésével, de mértéke nem azonosan érintette a különböző társadalmi rétegeket, legerősebben a középrétegeket sújtotta. A köz- és magántisztviselők, illetve a katonatisztek jövedelme a háborús években csupán két-háromszorosára nőtt, életszínvonaluk –Vörös Károly alapján – kétharmadával süllyedt.⁹ A fővárosban az infrastruktúrára fordított kiadásokat drasztikusan csökkentették.

Megfelelő karbantartás nélkül az úthálózat, a tömegközlekedési vonalak és járművek gyorsan amortizálódtak. Az ellátási nehézségek miatt az utasforgalom a fővárosban és a környékén jelentősen növekedett, s ez a közlekedési eszközök elviselhetetlen zsúfoltságához vezetett. Takarékosági okok miatt éjszakánként szüneteltették a vízellátás, s akadozott a szemétszállítás is. Számos munkahelyen nélkülözték a kellő számú szakképzett munkaerőt.

Az ellátási nehézségek már a világháború első évében jelentkeztek, első lépésként központilag összeírták a meglévő készleteket és bevezették a kényszergazdálkodást, amennyiben ez sem bizonyult elegendőnek, a jegyrendszer bevezetése következett, ami a minimális szükséglet állami garانتálását jelentette. 1914-ben először a szeszfőzéshez szükséges nyersanyagok forgalmát korlátozták, majd a lisztkészítést szabályozták. A jegyrendszert 1915 májusában vezették be a heti 20 dkg-os főzőlisztjegyekkel, a nyár közepére pedig megszervezték a jegyek elosztásáért felelős Lisztbizottság és liszt hivatalok szervezését. Hamarosan zsír- és húshiány alakult ki, a vendéglőkben heti egy hústalan és egy zsírtalan napot vezettek be. A háborús években egyre több élelmiszerre terjesztették ki a jegyrendszert, ezek közül a legfontosabbak a liszt, a kenyér, a hús, a zsír, cukor, a rizs, a vaj, a kávé, de 1917-ben már bab- és szilvajegyek is forgalomban voltak. A jegyrendszerbe be nem vont élelmiszerekből sokszor annyi sem állt rendelkezésre, hogy a minimális szükségleteket biztosíthassák a lakosság számára. Ebbe a kategóriába tartozott a tej, kisebb-nagyobb fennakadásokkal csak bizonyos rászoruló csoportok (pl. bete-

⁸ Főv. Közl. 60. 1918. 12. 20. 2323.

⁹ VÖRÖS Károly: *A világváros útján*. IN: VÖRÖS Károly (szerk.): *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 740.

gek, kisgyermek stb.) ellátásáról tudtak gondoskodni. 1918 elején a jegyrendszer segítségével biztosított élelmiszer-fejadagokat radikálisan csökkentették, nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a kiutalt élelmiszerek egy része az úgynevezett háborús élelmiszerek kategóriájába tartozott (pl. cukor, margarin, liszt), vagyis ezek minősége és tápértéke nem közelítette meg a békeévekben megszokott árucikkéket. A kényszergazdálkodás az élelmiszerek mellett a különböző ipari nyersanyagokra és késztermékekre is kiterjedt. E cikkek felsorolása igen messzire vezetne, mivel a széntől a pamutig, a nyersbortól a cipőig, a szappantól a gyógyszerekig igen széles termékcsoporthoz ölelt fel. Az élelmiszerjegyek elosztását a lisztbizottságok végezték, a többi árucikk elosztására különböző bizottságokat hoztak létre, az ezek intézkedése alá vont anyagok beszerzésére és forgalmazására speciális központokat hoztak létre (pl. Pamutközpont, Takarmányközpont). A háború végén működő huszonhat bizottság, a harminckilenc elosztásért felelős központ, illetve az egyéb állami és önkormányzati szervek útvesztőjében kellett kiismernie magát a szerettei ellátására törekvő háziasszonynak.¹⁰

A polgári lakosság háborús hétköznapjaiba enged betekintést Karinthy Frigyes Pesti Naplóban folytatásokban megjelent szatírasorozata: „A feleségem beszél”.¹¹ Az írások hősnője, az úri középhez tartozó, élelmes budapesti feleség mesél a család ellátása érdekében alkalmazott hétköznapi praktikáiról, fondorlatos kis trükkjeiről, időnként a családjának szemszögéből elemzi a kialakult helyzetet a különböző városi rendeletek gyakorlati hatásától a világpolitikáig. A feleség 1917. június 11-től 1918. szeptember 29-ig számol be mindennapi tapasztalatairól a nagyközönségnek.¹² A hiánycikkek, a különböző háborús pótszerek, a jegyrendszer és az elosztásról gondoskodó bizottságok útvesztője az élelmiszer és más szükségleti cikkek beszerzésére fordított időt a sokszorosára növelte. Az általános zűrzavar az ügyeskedőknek kedvezett. Szemléletes képet fest Karinthy Frigyes a fővárosi feleség bonyolult beszerzési hadműveleteiről az 1917. június 7-én megjelent írásában: „- Hát, kérlek szépen, sikerült mégis beszerezni valamit, méghozzá nagyon olcsón, az egész egy kis utánjárás, ez se sok, mindent elintéztem a házban, hiába, egy ilyen bérkaszárnyában minden megvan, csak az ember jóban legyen a boltosokkal, hát kérlek szépen, tudod, a trafikos már régen ígérte azt a két kiló cukrot, ha szerzek neki öt kiló zsírt – ez most sikerült, beszéltem a papírkereskedővel, aki holnapra elküldi a zsírt, feltéve, hogy pár cipőt, amit a suszternek ígért, ha a trafikos a hentestől meg tud kapni neki azt a három fűszeresnek átadja a fél kiló paprikát és megkapja tőle azt a kétszáz mirjamot, amit az én közvetitésemmel szerzett a szenesztől a puceros két mázsa koksztért cserébe.”¹³

¹⁰ Főv. Közl. 53. 1918. 11. 01. 2094., VÖRÖS (1978): 729., 740–741.

¹¹ KARINTHY Frigyes: *A feleségem beszél*. Összeállította és az előszót írta: URBÁN László. Budapest, Noran, é. n.

¹² KARINTHY: Tejellátás zavarai: 10., élelmiszerhiány: 54., 56., cipő és ruházatkódás: 12., 51., 64–65., befőzés gyümölcsből cukorpótlóval: 14–15., közlekedési problémák: 16., bőr pótlása: 21., drágaság és élelmiszerek hamisítása: 24–25., 33–35., 42., szénjegy: 26., vízellátás zavarai: 41., teahiány: 42., petróleumhiány: 60.

¹³ KARINTHY: 11.

Talán az egyik legjobban sikerült szatíra az 1917. augusztus 23-án megjelent, melyben a feleség különböző maskarákba bújva szerzi be két dekagrammként az óhajtott fél kilogramm teát.¹⁴ Bár a szatírából, mint műfajból következik, hogy a valóság elé körbe tükröt tartva, eltúlozza, torzítja a valóságot, a Karinthy által megrajzolt kép nem járt messze a valóságtól. Vörös Károly később úgy számolta, hogy optimális esetben egy háromgyermekes hadiasszony, aki képes volt kihasználni az ellátórendszer hézagait, évi négyezer korona jövedelemre tehetett szert, sőt teljesen felruházhatta gyermekeit. A többség azonban nem tudott évi 2.400 koronánál többet összeszedni, amennyiben munkát vállalt, akkor talán elérhette az ügyesebb társnő jövedelmének szintjét. A katonafeleségeknél is nyomorúságosabb helyzetbe kerültek évi 850 korona jövedelmükkel a hadiözvegyek, akik, még ha rendkívüli képességekkel rendelkeztek, sem érhetek el 3.700 koronánál magasabb összeget.¹⁵ Sokszor azonban az ügyes háziaszony is pórul járt, mert hosszas utánajárás után még a háborús minőségénél is silányabb, hamisított árut vitt haza.

A spanyolnátha Budapesten

Magyarországot a 19. század utolsó évtizedétől – az első ismert 1889–1890-ben volt – kezdve több nagyobb influenzajárvány érintette, de ezek halálzási aránya meg sem közelítette a koleráét, a vérhasét vagy a klasszikus gyermekbetegségeket (diftéria, kanyaró, skarlát stb.). Az elhunyt fertőzöttek többsége a szövődményként fellépő tüdőgyulladásba halt bele. Szórványos esetekben ugyan az influenzát jelölték meg halálokként, de a későbbiekben a tüdőgyulladásban elhunytak számának drasztikus növekedése általában az influenza felbukkanását jelezte. 1898 és 1918 között legalább nyolc esetben jegyezték fel nagyobb influenzajárványt, többek között 1918 tavaszán is volt egy kisebb járvány a magyar fővárosban.¹⁶ A betegséget az első világháborús változat megjelenéséig a kevésbé veszélyes kategóriába sorolták, így utólag sem vették fel az 1876-ban elfogadott XIV. törvénycikk, az úgynevezett közegészségügyi törvény bejelentésre kötelezett betegségei közé.

Budapesten az influenza spanyol betegség nevet viselő veszedelmes változata járványos formában bizonyíthatóan már 1918 nyarán megjelent. Az első eseteket júniusban észlelték az olasz hadszíntérről a Zita Kórházba szállított katonákon, foglyokon. Rövid idő alatt megfertőződött egy teljes pavilon csaknem összes betege, beleértve az orvosokat és az ápolószemélyzetet. Tömeges megbetegedések július közepétől fordultak elő, majd a betegség terjedése augusztus

¹⁴ Uo. 22–23.

¹⁵ VÖRÖS (1978): 740.

¹⁶ Példaként néhány adat: 1898-ban a tüdőgyulladásban elhunyt 1141 személy közül 13 esetben tüntették fel az influenzát halálokként, 1999-ben az 1262 közül 42 esetben, 1900-ban 85 esetben, 1905-ben a tüdőgyulladásban meghalt 1077 esetben 100 alkalommal került be halálokként az anyakönyvbe. Főv. Köz. 50. 1918. 10. 15. 1990.

közepe táján alábbhagyott.¹⁷ Az átmeneti visszaesést a szakemberek később annak tulajdonították, hogy a tehetősebbek vidékre menekültek a betegség elől. Szeptember elején csak szórványos megbetegedésekről érkezett hír, a hó közepeén robbanásszerűen megszorodott a fertőzöttek száma.¹⁸

A betegség kiterjedtségére tekintettel 1918. szeptember 30-án összeült Budapest Főváros Közegészségügyi Bizottsága, hogy megvitassa a tömeges influenzaesetek kérdését. A megjelent szakemberek egy része még bizakodó volt. Dr. Szabó Sándor tiszti főorvos vitatta, hogy járvány volna. Tekintve, hogy információi alapján a halálozási arány az 1889/1890-es influenzáénál jóval alacsonyabbnak tűnt, elégnek vélte 200 ágy elkülönítését az influenzabetegek számára a Szent László Kórházban, amennyiben ez kevésnek bizonyul, akkor a betegeket majd a másik fővárosi járványkórházba, a Szent Gellértről elnevezett veszi fel. A megjelent orvosok idősebb generációja, akik már praktizáltak az 1889/1890-es influenza idején, súlyosnak ítélték a helyzetet és határozottan kijelentették: a fővárosban járvány tört ki. Figyelmeztették kollégáikat a megelőzés fontosságára, a rendelkezésre álló adatok hiányosságára, s a fertőzés gyors elharapódzásának veszélyeire. A bizottsági tagok – akár elismerték a járvány tényét, akár nem – tartották a járvány kimondásával járó, a közegészségügyi törvényben előírt rendelkezések bevezetésének következményeitől.¹⁹

A vitát dr. Wenhardt János, a közkórházak központi igazgatójának és dr. Gerlóczy Zsigmond, a Szent László Kórház igazgatójának beszámolója döntötte el, akik a kórházi tapasztalatokat összegezve nem féltek kimondani, hogy súlyos, a korábbi influenzáktól bizonyos tekintetben különböző járványról van szó. A korábbi járványokkal ellentétben ez nem keletről, hanem nyugatról érkezett az országba, s nem a szokott tavaszi-őszi időszakban, hanem már nyáron. Külön hangsúlyozták, hogy a nyár folyamán feltűnően megnőtt a halálos kimenetelű tüdőgyulladások, mellhártyagyulladások száma, előbbi halálozások hátterében először a kiütéses tífuszt sejtették, de a vizsgálatok ezt nem igazolták. Figyelmeztették kollégáikat, hogy ez az influenzaváltozat valami új, ezért teljesen kiszámíthatatlan. A frontvonalak mögötti katonakórházak orvosai ijesztően magas mortalitásról számoltak be, a kórházi ápolásra szoruló esetek 80%-át veszítették el.²⁰ A kórházigazgatók érveinek meghallgatása után a megjelentek végül mégis kimondták a

¹⁷ A spanyolnátha három nagyobb hullámban söpört végig a Földön. Az első hullám Németországban 1918 júniusában tetőzött. Az 1918 őszére eső második hullám, majd az 1919 elején következő harmadik hullám az elsőnél sokkal hevesebben zajlott, több halálos áldozatot követelt. TAUBENBERGER – REID – FANNING (2005): 52–58.

¹⁸ Föv. Közl. 54. 1918. 11. 08. 2126., 60. 1918. 12. 20. 2321, 2323.

¹⁹ A járvány tényének kimondása súlyos anyagi kötelezettségekkel járt. Az említett közegészségügyi törvény értelmében a járvány megállapítása utáni teendőkről, illetve ezek anyagi vonzatairól lásd röviden GÉRA Eleonóra: *A fertőző gyermekbetegségek elleni védekezés kialakulása Magyarországon. 190–192. Történeti Demográfiai Évkönyv. 2005. Szerk.: FARAGÓ Tamás – ÓRI Péter. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2006. 189–220.*

²⁰ Föv. Közl. 48. 1918. 10. 04. 1866–1869.

járvány tényét, melyről a polgármester még aznap, 1918. szeptember 30-án rendeletet bocsátott ki. Első lépésként bezáratta az oktatási intézményeket – az egyetemek és az ellátást nyújtó tanoncotthonok kivételével –, megtiltotta a látogatást a kórházakban, előírta a fertőzöttek szigorú elkülönítését.²¹

Késleltette a járvány elleni védekezést, hogy bejelentési kötelezettség hiányában nem rendelkeztek biztos adatokkal a megbetegedettek számáról, életkoráról, társadalmi hovatartozásáról. A polgármester a járvány megállapítása után, 1918. október 6-án rendeletet bocsátott ki az influenzafertőzöttek kötelező bejelentéséről, amit visszamenőleg október 1-től rendelt el.²² A megnevezett dátumtól kezdve információt kért a kórházak és gyógyintézetek igazgatóitól, az orvosoktól, a közlekedési vállalatok igazgatóságaitól, az oktatási intézmények és a gyárak, üzemek, szállodák vezetőitől arról, hogy hány megbetegedés fordult elő, ezek közül mennyi volt a tüdőgyulladások és mennyi a halálozások száma. A súlyos helyzetre tekintettel az érintettek három napot kaptak a kért adatok benyújtására. A bejelentést elmulasztók számára 600 Korona pénzbüntetést vagy 30 napi elzárást helyeztek kilátásba. A beérkezett jelentések alapján 1918. október 1–9. közötti periódusban az előző évihez képest tízszeresére nőtt a tüdőgyulladásban elhunytak száma (228 fő,²³ ebből 84-en kórházban haltak meg), sőt, szeptember 23. után már az influenza megelőlést is alkalmazták.²⁴

A Közegészségügyi Bizottság a határidő letelte után, október 9-én ült össze a kialakult helyzet elemzésére. Az ülésen megjelent tisztviselők javaslatára egyszerűsítették a betegek bejelentésének procedúráját, mivel az orvosok a megnövekedett beteglétszám mellett nem tudtak eleget tenni az adminisztrációs kötelezettségeiknek. A statisztikák alapján megállapították, hogy a fertőző betegség az egész fővárost érinti, a megbetegedések száma egyenletesen oszlik meg az egyes városrészek között. A jelentett betegek mintegy 90%-a a 14–35 éves korosztályból került ki, feltűnően sok volt közöttük a társadalom középrétegébe tartozó, s a nők száma jóval meghaladta a férfiakét (az arány körülbelül 3:1-hez volt). Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a legnagyobb tömegek az élelmiszerjegyeket osztó bizottságok helyiségei előtt verődtek össze, az adminisztrációs munkát éjjel végezték, a bizottsági tagok többsége pedig a társadalom középrétegéhez tartozó nő volt, de sokan álltak közülük kora reggeltől estig a hosszú sorokban. Más úrinők a különböző jótékony nőegyletek képviselőiben a zsúfolt pályaudvarokon fogadták a hadszíntérről hazatérő katonákat.²⁵ Már a kortársak is úgy vélték, hogy a háborús gazdasági válság a tár-

²¹ 130.996/1918-X. sz. polgármesteri rendelet (1918. szeptember 30.) Föv. Közl. 48. 1918. 10. 04. 1884–1885.

²² 133.520/1918-X. sz. polgármesteri rendelet szövegét közölték a Föv. Közl. 50. 1918. 10. 15. 1999–2000.

²³ Néhány oldallal később már 237 főről esik szó. Föv. Közl. 50. 1918. 10. 15. 1993.

²⁴ Föv. Közl. 48. 1918. 10. 04. 1866–1869, 1884–1885.

²⁵ Az úgynevezett pályaudvari misszió keretében különböző felekezetekhez kötődő

sadalom középrétegét jobban megviselte, mint a szegényeket. A közölt adatok, arányok azonban csupán durva becslések, mivel a betegek egy részét soha nem látta orvos, feltételezhetően a szegények tartoztak ebbe a csoportba. Egyes leírások arról számoltak be, hogy a bejelentettnél öt-hatszor magasabb volt a fertőzöttek valós száma, de az óvatosabb becslések szerint is csupán a betegek negyedét látta orvos.

A polgármester a járvány kihirdetése után elsőként a napilapok hasábjain és kiragasztott hirdetésekkel tájékoztatta a lakosságot a betegség tüneteiről és a szükséges teendőkről.²⁶ Az orvosok, gyógyszerészek nagy része még katonai szolgálatát teljesítette, de nem állt rendelkezésre elég gyógyszer, illetve az orvosok és a betegek szállítására alkalmas járművek sem, ezért a főváros vezetése a belügyminiszterhez folyamodott segítségért. A polgármester az illetékes minisztériumtól a mozik és mulatóhelyek, egyetemek bezáratását kérte. Az említett létesítmények nyitvatartásának korlátozását sikerült elérni, de a bezáratását nem. A mozik üzemeltetői a korlátozás miatti veszteségek elkerülésére inkább önként bezártak október 13-ig. A kávéházak bezáratásának ötletét végül a bizottságok elvetették, mivel e létesítmények fontos szerepet játszottak a közéletben. Alaposabb takarítást írtak elő, a férőhelyek számát egyharmaddal csökkentették, s kora délután néhány órára szellőztetés és rendkívüli takarítás céljából bezáratták a kávéházakat.²⁷

A kijelölt budapesti járványkórházak hamar megteltek, így a város vezetése a katonai hatóságokhoz fordult újabb ágyak, teljes pavilonok átengedéseért a Zita Kórházban. Október 9-ig 1107 ágyat különített el a főváros az influenzabetegek kezelésére, de már csak 137 szabad hely volt, vagyis alig egy napra elegendő férőhely maradt szabadon. Nem csak a szükséges járművek hiánya – mintegy napi 180-200 beteget kellett volna elszállítani –, hanem a betegszállítás nehézkes gyakorlata is akadályozta a legsúlyosabb esetek minél előbbi kórházba szállítását. A betegek szállításáról a Fővárosi Fertőtlenítő Intézete gondoskodott, ehhez azonban a tiszti orvos előzetes engedélyére volt szükség. A telefonvonalak túlterheltsége miatt sokszor írásban kérték meg az engedélyt, emiatt a beteg két-három napos késéssel kerülhetett be a kórházba. A járványok továbbterjedésének megállításában fontos szerep jutott az úgynevezett egészségőröknek. Ők ellenőrizték, hogy a bejelentendő betegségek valamelyikében szenvedő fertőzött lakásának ajtajára kikerült-e a figyelmeztető vörös cédula, illetve a családtagok valóban

nőegyletek tagjai fogadták a frontról érkező katonákat, különféle módon segítettek nekik. GÉRA Eleonóra: *A Filadelfia diakonisszák karitatív tevékenysége*. IN: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Argumentum-ELTE Művelődéstörténeti Tanszék. Budapest, 2006. II. 997-1013.

²⁶ Bódy polgármester a belügyminiszter 127.530/1918. számú körrendeletével azonos tartalmú rendeletet adott ki a járvány elleni védekezésről.

²⁷ A mozik és mulatóhelyek fokozottabb tisztántartásáról és szellőztetéséről szól a belügyminiszter 129.986/1918. B. M. számú rendelete.

otthon tartózkodnak-e, nem járnak-e iskolába vagy hivatalba. A képzett egészségőrök tudták, hogy a fertőzött lakásába tilos belépniük, de többségüket behívták katonai szolgálatra. Az ideiglenesen alkalmazott, kapkodva kiképzett egészségőrök nagyobb része a belépési tilalmat nem tartotta be, s így más fertőző betegségek kórokozóit (pl. a skarlátét) vihették magukkal a legyengült szervezetű influenzások otthonába.²⁸

A főpályaudvarra napi tíz-tizenkét katonavonat érkezett, az utasok között nagyszámú beteggel. A közvélemény és az orvostársadalom jelentős része a katonaságot okolta a járvány behurcolásáért és elterjedéséért. A híresztelések szerint a román határról érkező katonavonatok szállították a legtöbb beteget a fővárosba.²⁹ A főváros vezetése többször tiltakozott a beteg katonák Budapestre szállítása ellen, ígéreteknél többet azonban nem értek el.³⁰ A felelősség áthárításának kísérletéből fakadó feszültség jellemezte mindvégig a katonai hatóságok és a civil szféra együttműködését a járvány elleni küzdelemben. Budapest vezetése nem vette figyelembe a már nyilvánvalóan vereséget szenvedett Osztrák-Magyar Monarchia katonai vezetésének kilátástalan helyzetét, a megoldandó problémák sokasságát. Hiába engedték át végül a teljes Zita Kórházat a polgári betegek számára, a város vezetősége a közvélekedés visszhangjaként elsősorban a katonaság polgári lakossággal szemben elkövetett „bűneit” hangsúlyozta: túl kevés orvos és gyógyszerész felmentése, beteg katonák szabadságolása és hazabocsátása, a legjobb fekvésű budai-hegyvidéki iskolák katonakórházzá alakítása. A városatyák többször kijelentették: kívánatos volna a katonákat távol tartani a fővárostól.³¹ A hiánygyógyszerekkel kapcsolatban pedig az a hír terjengett, hogy a katonaság bővében van a szükséges gyógyszereknek, de nem ad belőlük.³² A következőképpen foglalta össze a katonai hatóságokkal szembeni elvárásukat a járványbizottság egyik tagja: „[...] a háborús viszonyok folytán minden lezüllött, leromlott, a katonaság sok orvost, autót, kocsit és polgárt vett igénybe eddig tőlük, most kell, hogy kiségtse őket.”³³ Október közepén a bécsi hadügyminisztérium ígéretet tett, hogy hat hétre szabadságolja a budapesti hatósági orvosokat, illetve polgári szolgálatra rendeli ki a többi, fővárosban és környékén tartózkodó besorozott gyógyszerészt és orvost. Az időközben egyre inkább növekvő létszámú fertőzöttek ellátásához, kiszolgálásához azonban ez a 100 gyógyszer-

²⁸ Föv. Közl. 50. 1918. 10. 15. 1988–2000.

²⁹ Uo. 1996.

³⁰ Októberben a déli hadszíntérről szállított spanyolnáthás katonák miatt, majd a katonai kórházak Budapestre telepítése miatt tiltakoztak. A vidéki katonai kórházakból érkezők között a spanyolnáthások mellett tifuszban és vérhasban szenvedők is akadtak. Föv. Közl. 54. 1918. 11. 08. 2125–2127., 56. 1918. 11. 22. 2194.

³¹ A közlekedési eszközökön az erőszakos utasok legerőszakosabbika mindig katona. Föv. Közl. 53. 1918. 11. 01. 2098–2099.

³² Föv. Közl. 52. 1918. 10. 25. 2069–2070.

³³ Föv. Közl. 52. 1918. 10. 25. 2071.

rész és 150 orvos sem bizonyult volna elegendőnek. Végül a katonaság 45 orvost és hét gyógyszerészt engedett át a fővárosnak, többségüket azonban csupán félnapos szolgálatra rendelte ki. A hónap végére az átengedett orvosok száma 55 főre emelkedett, a gyógyszerészeké pedig 26-ra (közülük csak 12 fő rendelkezett oklevéllel). A félnapos szolgálatra kirendelt orvosoktól és gyógyszerészekről a katonai parancsnokság elvárta, hogy katonai kötelezettségeiket változatlanul teljesítsék.³⁴ A járvány teljes időtartama alatt problémát jelentett, hogy a visszavonulás, majd a Monarchia szétesését követő zűrzavarban a katonai vezetők ígéreteiket csak részben, vagy egyáltalán nem tudták teljesíteni. A polgári lakosság és számos civil politikus élt a kiváló lehetőséggel és saját hibái, tehetetlensége leplezésére a vereségért okolt katonaságot tette meg bűnbaknak. A járvány elleni védekezés sikertelenségéért a főváros vezetése elsősorban a katonaságot, s a jó szóra nem hallgató, kulturálatlan budapesti tömegeket hibáztatta. A katonaság az orvosokon, gyógyszerészeken és a kórházi férőhelyeken kívül egy ideig járműveket is biztosított a betegszállításhoz, a hiányzó autókat pedig rekvirálással pótolták. A betegen fekvő köztisztasági alkalmazottak munkájának elvégzésére katonákat vezényeltek ki.³⁵ A város vezetősége indítványozta segédszolgálatosok kirendelését sírásásra, de nem értek el sikert a katonai parancsnokságnál.³⁶

A kórházi ápolók sorban megbetegedtek, így október közepén elsősorban a betegápoló-hiány nehezítette a gyógyítást. Az influenzában szenvedő betegek gondozását vállaló ápolók számára külön díjazást és az élelmezésben különböző előnyöket helyeztek kilátásba. A járvány hivatalos bejelentése után kisebb pánik tört ki a lakosság körében, akik napok alatt felvásárolták a kór kezelésére használatos szereket, elsősorban a lázcsillapítókat (kinin, aspirin, antipirin; radix Ipekakoana, Senega), így bizonyos gyógyszerek – sőt, a legolcsóbb láz elleni szer, a jég is ebbe a csoportba tartozott – hiánycikké váltak. Hamarosan a kámfor és a fertőtlenítésre használt lizoform is felkerült a hiánylistára. A hiánygyógyszerek külföldről származtak, ezért a főváros polgármestere külön küldöttséget menesztett Berlinbe.

A Fővárosi Közgyűlés 1918. október 18-án, miután hosszú ideig felállva éljenezte Bódy Tivadar polgármester határozati javaslatát Magyarország önállóságának és teljes függetlenségének megőrzéséről, az ország demokratikus átalakításáról, illetve az általános, egyenlő és titkos választójog érvényesüléséről, az „Éljen a független Magyarország!” felkiáltást követően rátért a következő sürgős napirendi pontra: a gyorsan terjedő spanyolnátha leküzdésének aktuális kérdéseire. A járvány megfékezésére bevezetett korábbi intézkedések – melyek a rendelkezésre álló eszközök hiányában elég fogyatékosak voltak – eddig nem hoztak valódi eredményt, mert „különböző érdekköröknél a hatóságok által kezdemé-

³⁴ Főv. Közl. 53. 1918. 11. 01. 2094.

³⁵ Főv. Közl. 51. 1918. 10. 18. 2042., 52. 1918. 10. 25. 2061., 2063–2064., 2067. p.

³⁶ Főv. Közl. 53. 1918. 11. 01. 2097.

nyezett erősebb rendszabályok ellen oly ellenállás mutatkozott, hogy a helyes ötletek kivételre nem kerültek”.³⁷ A közgyűlés, két pont kivételével,³⁸ elfogadta dr. Oláh Dezső öt pontból álló indítványát a járvány megfékezésének eszközeiről. Az orvoshiány leküzdésére a város ismét mintegy száz orvos felmentését kérte a katonai szolgálat alól, illetve a betegek szállítására alkalmas járműveket. Javasolta az összes színház, mulató és mozi bezárását két hétre, a kávéházi záróra leszállítását este kilenc órára, a nők és gyermekek kitiltását a kávéházakból, az állóhelyek megszüntetését a villamosok belsejében, a peronon állók számát négy főben határozta meg, s a megállóhelyek számát a harmadára csökkentette. Ezen túlmenően indítványozta, hogy forduljon a főváros a közoktatásügyi miniszterhez a főiskolák és egyetemek bezárásának engedélyezéséért.³⁹ A Közegészségügyi Bizottság az 1876. évi XIV. törvénycikk 157. paragrafusán alapján járványbizottsággá alakult.

Október első két és fél hetében közel tizenkétezer fertőzöttet jelentettek be, közülük hétszázán haltak meg. A tiszti főorvos a betegek tényleges számát százezer főre becsülte. A miniszterelnök a helyzet komolyságára tekintettel felhatalmazta a polgármestert, hogy saját hatáskörében dönthesse minden a járvány visszaszorításához szükséges intézkedésről.⁴⁰ A polgármester kérte a belügyminisztertől a többletkiadások megtérítését az államkincstárból, mivel a járványintézkedések messze túlmutattak a törvényben megfogalmazott pestis és a kolera elleni védekezés esetén előírtaknál.⁴¹ Október közepén a katonaság átengedte az influenzabetegek kezelésére az egész Zita Kórházat, ahol összesen 2000 beteg elhelyezésére nyílt lehetőség. Az ápoló- és a gyógyszerhiányon túl nehézségekbe ütközött a kórházi betegek élelmiszerellátása. A lázas betegeket csaknem kizárólag tejjel táplálták, de egyik napról a másikra csak a szükséges mennyiség felét tudták biztosítani a kórházak számára.⁴² A katonai szolgálat alól felmentett orvosokkal együtt sem jutottak el az orvosok minden beteghez, a III. kerületben például 60 000 lakosra egyetlen hatósági orvos jutott, így még a szigorló orvostanhallgatók, sőt, a harmadévesek beállítása is szóba került. Az orvosok kis létszáma akadályozta meg, hogy kerületenként egy-egy gépkocsival ellátott ügyeletet állítsanak fel, elsősorban a szegény betegek ellátására.⁴³

³⁷ Főv. Közl. 51. 1918. 10. 18. 2007.

³⁸ Az egyik pont a vízvezeték éjszakai elzárásának ideiglenes eltörléséről szólt, a másik pedig egy 20 000 korona értékű pályadíj kiírását javasolta a kórokozó azonosítója számára.

³⁹ Főv. Közl. 51. 1918. 10. 18. 2008.

⁴⁰ Főv. Közl. 52. 1918. 10. 25. 2062., 2071.

⁴¹ Főv. Közl. 53. 1918. 11. 01. 2093. Az 1898. évi III. tc. 9. paragrafusának értelmében a kolera- és a pestisjárvány költségeit az állam teljes egészében vállalta. BÉKÉSY Géza: *Hatósági eljárás hevenyfertőző betegségek s egyéb közveszélyes bántalmak korlátázása körül*. Országos Községi Nyomda Részvény-Társaság,

Budapest, 1899.

⁴² Főv. Közl. 52. 1918. 10. 25. 2067.

⁴³ Uo. 2069. p.

A tömegek összeverődésének megakadályozására különféle ötletek merültek fel, így például a nagymisék tartásának felfüggesztése. Az egymást érő temetések – az elhunytak nagy száma és a pénzromlás arra készítette a temetési vállalkozókat, hogy a temetési költségeket hirtelen többszörösére emeljék – gyors és tömegmentes lebonyolítása érdekében a városvezetés néhány főben korlátozta a halottat búcsúztatók számát. Az elhunytakat éjszaka is temették, sőt, a város vezetése kénytelen volt előírni, hogy délelőttönként csak a kórházakban és szegényházakban elhaltakat lehet temetni.⁴⁴ Később a rendelkezést azzal egészítették ki, hogy a temetési szertartásokat jó idő esetén nem lehetett a zárt ravatalozókban tartani, csak a szabad ég alatt. Szabályozták az elhunyt felravatalozását a lakhelyén.⁴⁵ A színházak és mulatók működését, valamint ideiglenesen minden társasági összejövetelt felfüggesztettek – egyébként is sokan vallották azt a nézetet, hogy az ország kilátástalan helyzetében mulatozni ízléstelen –, de hasonló sorsra jutottak a sporttelepek is.⁴⁶

Tekintve, hogy október 1. és 23. között 18256 beteget jelentettek be, akik közül 1110 személy hunyt el, újabb megszorításokat léptettek érvénybe. Korlátozták a bíróságok működését, megtiltották a jótékony gyűjtéseket, később elrendelték a temetők zárva tartását Halottak napjától november 3-ig, megtiltották a sírok díszítését és kivilágítását, illetve az árusítást a temető környékén. A lakosság, sőt, a kórházak is csak október utolsó hetétől juthattak hozzá a hadiszappannál sokkal magasabb zsírtartalmú és valóban fertőtlenítésre alkalmas kálium- és nátronszappanokhoz. Azt azonban nem sikerült megoldani, hogy a fővárosi vízvezetékek éjszaka is használhatók legyen, pedig a lázcsillapításhoz ez fontos lett volna.⁴⁷

Miután egyre több orvos és ápoló hunyt el influenzában felvetődött, hogy követni kellene a párizsi és a koppenhágai példát és a betegek körül tevékenkedőket impregnált állarc viselésére kötelezhetnék. A bakteriológiai vizsgálatok nem hoztak használható eredményt, az orvosok egyedül abban bíztak, hogy ha megérkezik a hidegebb időjárás, a járvány terjedése magától is alább hagy. A kórokozó be nem azonosítása miatt nem vált általánossá az influenzabetegek utáni fertőtlenítés, s a karantén idejét sem tudták pontosan meghatározni. Feltételezték, hogy a betegséget a fertőzött érintése is terjesztheti, különösen fertőzőnek vélték a nyilvános telefonkészülékeket. Először azt javasolták, hogy a telefonálók töröljék át használat előtt a telefonkagylót egy odakészített fertőtlenítő ronggyal. A sok bizonytalanság és a szűkössé váló fertőtlenítőkészlet miatt végül minden beszélgetés előtt selyempapírral borították be a telefonkagylót. A selyempapírról a telefonkészülék üzemeltetője gondoskodott.⁴⁸

⁴⁴ Uo. 2069. p., 53. 1918. 11. 01. 2097.

⁴⁵ Uo. 2096–2098. p.

⁴⁶ Főv. Közl. 52. 1918. 10. 25. 2071., *Az influenza-járvány (spanyol-betegség) ellen való védekezés.* 139.621/1918-X. polgármesteri rendelet. Uo. 2078. p.

⁴⁷ Főv. Közl. 53. 1918. 11. 01. 2093., 54. 1918. 11. 08. 2125.

⁴⁸ Főv. Közl. 53. 1918. 11. 01. 2096., 2099.

Újra meg újra napirendre került, vajon szükséges lépés-e az iskolák zárva tartása. Praktizáló gyermekorvosok arról számoltak be, hogy az influenza a kisgyermekek körében is legalább olyan elterjedt, mint a felnőtteknél, de sokkal enyhébb lefolyású, halálos kimenetelű csak elvétve akadt. A kezdeti szakaszban az egészen apró gyermekek (csecsemők, két év alattiak) betegedtek meg tömegesen, majd a járvány előrehaladtával inkább az óvodás-iskolás korúak létszáma növekedett. Az iskolákat november 11-től nyitották meg.⁴⁹

Nagymértékben akadályozták a járvány elfojtására irányuló intézkedések végrehajtását, a betegek ellátását az október végén lezajlott fővárosi események. A várost közel egy hétig járó tüntetők a még mozgósítható teljes rendőri állományt lefoglalták, így a járvány elleni védekezésben nem számolhattak velük.⁵⁰ Nehézségekbe ütközött a betegek kórházba szállítása, s különösen a távolabbi kórházak élelmiszerellátása. A feszültségek csökkentése érdekében az új miniszterelnök, Károlyi Mihály gróf 1918. október 31-én hatályon kívül helyezte a színházak, kabarék, mozik, orfeumok bezáratásáról, illetve a vendéglők és kávéházak zárórájának előrehozásáról kiadott rendelkezést. Döntését a politikai és társadalmi változásokkal, valamint a járvány alábbhagyásával indokolta. A rendelet célja a tömeg „*elvezetése és szórakoztatása*”, valamint a lakosság megnyugtatása volt. A szakemberek úgy ítélték meg, hogy a megbetegedések átmeneti csökkenése elsősorban az átmeneti zűrzavarral magyarázható. Az orvosok nem tudtak eljutni minden beteghez, akadozott a betegek bejelentése és beszállítása, sok halott hozzátartozói nem tudtak temetkezési vállalkozót szerezni.⁵¹

A látszólagos átmeneti csökkenést, vagy inkább stagnálást, követően begigazolódtott a járványtani szakemberek félelme, a fertőzöttek száma ismét rohamosan növekedett. Októberben 21499 fertőzöttet jelentettek be a kezelőorvosok, novemberben 9149 főt. A betegek száma szemmel láthatóan csökkent, a halálozási arány ezzel szemben az előző havi 8%-ról 9%-ra emelkedett, december elején pedig elérte a 10%-ot.⁵² A járvány újabb fellángolása miatt ismételtén a Monarchia összeomlása után nagy tömegben hazafelé özönlő katonákat hibáztatták, akik a spanyolnátha mellett egyéb fertőző betegségeket (tbc-t, vérhast, tífuszt) hoztak magukkal. Állítólag egyedül a belgrádi katonai kórházból 950 influenzás katonát szállítottak a fővárosba.⁵³ A katonaság nem tu-

⁴⁹ Föv. Közl. 54. 1918. 11. 08. 2130., 2135., Iskolák megnyitása: 148.659./1918-X. tan. sz. rendelet Föv. Közl. 55. 1918. 11. 15. 2171.

⁵⁰ Föv. Közl. 53. 1918. 11. 01. 2094–2095.

⁵¹ Föv. Közl. 54. 1918. 11. 08. 2133. A Járványbizottság ülésén elnöklő polgármester a tiltakozó szakembereknek a következőket válaszolta: „ [...] e korlátozás megszüntetése nem a járvány szempontjából történt, hanem egy hatalmas nagy társadalmi átalakulás első napjaiban kellett valamit csinálni, elvezetni a tömegeket.” Uo. 2136.

⁵² Az adatok kizárólag a civil lakosságra értendők. Föv. Közl. 59. 1918. 12. 13. 2288.

⁵³ A hazatérő katonáknak jelentkezniük kellett orvosi vizsgálatra a lakóhelyük szerint illetékes hatósági orvosnál, a járvány okozta túlterheltség és a leszereltek érdektelensége miatt a rendelkezés csak részben valósult meg. Föv. Közl. 55. 1918. 11. 15. 2171., 56. 1918. 11. 22.

dott önerőből gondoskodni a halottai eltemetéséről, a főváros segítségére szorult. A könnyebb boldogulás reményében a nem fővárosi illetékességű katonák is Budapestre igyekeztek, nagy tömegekben követték őket az elveszített területekről menekülő lakosok. A menekültek egy része rokonokhoz, ismerősökhöz költözött, akik fedél nélkül maradtak különböző átmeneti szállásokra (pl. iskolákba, jótékony egyletek intézményeibe stb.) vagy a pályaudvarokra, közterületekre kényszerültek. Az influenza erősödésének egyik kiváltó oka feltételezhetően valóban a városba érkező fertőzött katonák és a menekültek áradata lehetett. A zsúfolt lakásokban élő emberek a korábbinál is kevesebb és rosszabb minőségű táplálékhoz jutottak, hirtelen hideg időjárás köszöntött be, de a tüzelőhiány következtében sok helyen egyáltalán nem fűtöttek, alig lehetett ruhához, cipőhöz hozzájutni.⁵⁴

A járvány elleni teendők kérdésében megoszlottak a vélemények. A Járványbizottság tagjai három pártra szakadtak. Az egyik szélsőséget egyedül dr. Boros Jenő képviselte, aki a svájci példa nyomán radikális zárlat elrendelését szorgalmazta. Elképzelése szerint csak akkor lehetne véget vetni a járvány terjedésének, ha gyakorlatilag teljesen szüneteltetnék a tömegközlekedést, megtiltanák a beutazást a városba, bezáratnák a hivatalokat és a szórakozóhelyeket. A másik szélsőséget a „*nehilisták*” népesebb tábor képviselte. Ők az intézkedések többségét feleslegesnek és haszontalannak ítélték: influenzajárvány máskor is volt, a problémát valójában mindig a természet oldotta meg. A legtöbbben azon a véleményen voltak, hogy a sok bizonytalanság és az ország csőd közeli helyzete miatt túl sok mindent nem lehet tenni. Cselekedni, látványos, de végrehajtható rendeleteket hozni ők elsősorban az emberek megnyugtatása érdekében kívántak. Fontosnak vélték, hogy a külső szemlélők számára úgy tűnjék, uralják a helyzetet. E többségi irányzat képviselői abban egyetértettek a nihilistákkal, hogy tanulni kell az október végi eseményekből, az emberek mozgásterének szigorú korlátozása, radikális elkülönítése esetén „*fölfordulna az egész társadalmi rend.*” Félték, ha valamilyen csoportosulás megakadályozására törekednének, sokan politikai szándékot gyanítanának a háttérben. Nem különbözött a véleményük abban a tekintetben sem, hogy a Budapesten bevezetett intézkedésekkel minden jó szándék ellenére csak fél sikereket érhetnek el, amíg az állam nem ad ki az egész országra érvényes, egységes programot.⁵⁵ November 28-án, miután a gyermekek körében az influenzások létszáma alig két hét alatt megduplázódott, a Járványbizottság újra bezáratta két hétre – az intézkedést később január 6-ig meghosszabbították – az oktatási intézményeket. Ez az intézkedés egyben a villamosok elképzelhetetlen zsúfoltságának enyhítését is szolgálta. A társadalmi rend védelmében a szórakozóhelyeket nem merték bezáratni, mint korábban, csu-

2194., 58. 1918. 12. 06. 2253.

⁵⁴ Uo. 2253.

⁵⁵ Föv. Közl. 59. 1918. 12. 13. 2289., 60. 1918. 12. 20. 2322–2324.

pán a forgalmat és a nyitvatartást korlátozták.⁵⁶

Többször felvetődött a középréteghez tartozó betegek kórházi elhelyezésének kérdése. Az összes influenzahalálozás negyede ebből a társadalmi rétegből került ki. Az egyik álláspont szerint a rendkívül magas halálozási arány legfőbb oka az lehetet, hogy az úri réteg tagjai nem voltak hozzászokva a nélkülözéshez. Ezt a nézetet sem szabad figyelmen kívül hagyni, de talán ennél jelentősebb oknak tekinthető a középrétegek irtózása a kórházaktól. Különösen a járványkórházak örvendtek rossz hírnévnek, a Zita Kórház katonák számára kialakított harmincágyas kórtermei még a szegényebb pácienseket is elborzasztották, voltak, akiket erőszakkal szállítottak oda. Kórházba főként azok az influenzások kerültek, akikről nem gondoskodott otthon senki (pl. cselédek, munkások). Ezt egyértelműen bizonyítják a IX. kerület (itt voltak a járványkórházak) halotti anyakönyvei. Az urak beteg cselédjüket kórházba vitették, a családtagokról azonban inkább otthon gondoskodtak, hiszen nem szerették volna, hogy a kórházban cselédekkel egy kórteremben feküdjön. Nem növelték a kórházak iránti bizalmat az ellátás minőségéről keringő híresztelések. A két polgári járványkórházban, a Szent László és a Szent Gellért Kórházakban csupán huszonnyolc szanatórium rendszerben működő, egyágyas szoba állt az úri közönség rendelkezésére. A férőhelyek bővítése érdekében több négy-nyolc ágyas kórtermet különítettek el kifejezetten a társadalom köztiszteletben álló tagjai számára különítettek el. Az így kapott ötven férőhely azonban a szükségesnek csak elenyésző töredéke volt. Az úri réteg tagjai, amennyiben az állapotuk gyorsan rosszabbra fordult, gyakran szakszerű ellátás nélkül maradtak, a túlterhelt orvosok nem mindig érkeztek időben. Az otthonfekvő beteg rendszerint a többi családtagot is megfertőzte. Több alkalommal felmerült a Járványbizottság ülésein, hogy a spanyolnátha úri betegek részére szanatóriumi ellátást kellene biztosítani, elvi döntésnél több nem született, miután kiderült, milyen komoly szervezést igényelne egy szanatórium kiürítése és a betegek máshová szállítása.⁵⁷

A spanyolnátha-betegek száma december közepétől mutatott lassú csökkenést. A városvezetésben egyre inkább a nihilista irányzat kerekedett felül, tudomásul vették, hogy a járvány addig nem szűnik meg, amíg minden fogékony egyén át nem esik rajta. A szakértők többsége úgy gondolta, hogy lassú ütemben, március-április táján ér majd véget a spanyolnátha. A Járványbizottság belátta: az adott körülmények között eredményes intézkedések nem születhetnek, ezért a jövőben megelégedtek a betegek orvosi ellátásának biztosításával, illetve tájékoztató röpcédulák terjesztésével. Az újabb röpiratok elsősorban abban különböztek a korábbi tájékoztató felhívásoktól, hogy nagyobb súlyt fektettek az egyéni óvintézkedésekre, melyek

⁵⁶ Főv. Közl. 58. 1918. 12. 06. 2257., 158.470/1918-X. sz. rendelet 2266., 59. 1918. 12. 13. 2290., 60. 1918. 12. 20. 2330.

⁵⁷ Főv. Közl. 59. 1918. 12. 13. 2289–2290., 60. 1918. 12. 20. 2322., 2326–2327.

segítségével mindenki gondoskodhat saját maga és a családja védelméről.⁵⁸

Karinthy Frigyes, a spanyolnátha és a villamos

A járvány elleni óvintézkedések közül talán a tömegközlekedési eszközök túlzásfoltóságának megszüntetésére bevezetett rendszabályok váltották ki a lakosság legnagyobb felháborodását. A főváros környéki vonatforgalom és a városi közlekedési eszközök utazóközönségének száma észrevehetően megnőtt az élelmiszerek és más szükségleti cikkek beszerzési nehézségei miatt. Szóba került ugyan a vonatforgalom radikális korlátozásának gondolata, de ezt a lehetőséget az adott körülmények figyelembe vétele mellett hamar elvetették, helyette a pályaudvarok alaposabb tisztántartását rendelték el. Ez csaknem lehetetlen feladatnak bizonyult, mivel a legnagyobb tömegek a fővárosi pályaudvarokon verődtek össze, ide futottak be a katonavonatok és a menekülőket szállító szerelvények. A munkaerő-piac funkcióját is betöltő pályaudvarok szinte soha nem ürültek ki, egyesek tartós ott lakásra rendezkedtek be. A tömeg mérséklése érdekében a főváros elrendelte, hogy állandóan nyitva kell tartani minden jegypénztárat, de a vasúti jegyeladók tömeges megbetegedése miatt a rendelkezést nem lehetett foganatosítani. Átmenetileg bezáratták a pályaudvarok környékén működő elárúsítóhelyeket, s hosszabb időre megtiltották a pályaudvarok területén folytatott árusítást. A Monarchia összeomlása után a pályaudvarok zsúfolt-sága tovább fokozódott, egyes szakértők szerint a Keleti pályaudvaron három nap alatt közel másfél millió ember fordult meg.⁵⁹

Rendelkeztek ugyan a villamoskocsik fokozottabb takarításáról és fertőtlenítéséről is, de a fertőtlenítőszer csak olyan korlátozott mennyiségben állt rendelkezésre, hogy legtöbbször megelégedtek a szemét és a por eltávolításával. Szeptember végén a rendőrség bevezette, hogy járműveken csak hátul lehet felszállni, elől pedig leszállni, az intézkedés foganatosítására rendőröket rendeltek ki, de a próbálkozás teljes kudarcba fulladt. Felvetődtek ugyan különböző megoldási lehetőségek, úgymint a lábadozó és a munkaszolgálatos katonák bevonása a rendfenntartásba, vagy sorszám osztása az utasoknak, de ezeket kétes eredményük miatt inkább elvetették. A város vezetősége egyébként is ódzkodott a katonaság bevetésétől, mert már volt rá példa, hogy a kirendelt bosnyák, cseh és német anyanyelvű katonák puskatussal mentek neki a békés sztrájkolóknak. Ugyanígy nem hoztak eredményt a sajtóban elhelyezett felhívások, melyekben a lakosságokat arra kérték, hogy a közlekedési eszközöket csak indokolt esetben használják.⁶⁰ A közvélekedést a tájékoztató hirdetések tartalmáról Karinthy Frigyes

⁵⁸ Uo. 2324–2329.

⁵⁹ Főv. Közl. 52. 1918. 10. 25. 2064., 54. 1918. 11. 08. 2136., 58. 1918. 12. 06. 2253.

⁶⁰ Főv. Közl. 50. 1918. 10. 15. 1994–1996., 52. 1918. 10. 25. 2064–2065, 2069, 2071.

szeptember 29-re dátumozott írásában a következőképpen foglalta össze: „Tudod-e, milyen andalítóan szép a polgármester hirdetménye a spanyolnátha ügyében? Én nem tehetek róla, de könnyű szökött a szemembe, részint a meghatottságtól, részint a spanyolnáthától. Van ezen a plakáton minden, ami szép és jó, le van írva a spanyolbetegség és hogy az milyen veszedelmes. A polgármester többek között felszólít bennünket, hogy a vasutat és a villamost csak a legszükségesebb esetekben használjuk. Hát tudod milyen bájos ez, milyen kis biju, egy Wilde-aforizma, egy aperszű, egy aranysulánk. Hogy vasúton és villamoson csak akkor utazzam, amikor szükségem van rá – szóval ne utazzam villamoson és vasúton, ahogyan rendszeren szoktam élvezetből, mulatságból, mámorból, dorbézolásból, fényűzésből, dári-dóból, kéjhajhászásból, kicsapongásból, hanem csak szükségből utazzam – hogy egy időre mérsékeljem szertelen és vad mulatságomat és szórakozásomat, a villamoson való utazást. Könnyektől meg voltam hatva e nagy szavaktól, melyeket egy nagy lélek inspirált a nagy és nehéz idők szellemében – és teljesen megértem szent és nehéz kötelességemet. Mélyen meg vagyok győzve és lelkesedésemben még tovább is megyek, mint amennyire kérnek a polgármesteri szavak – ígérem, hogy ezentúl a fogamat is csak akkor húzatom ki, ha igazán szükség van rá, ígérem, hogy negyedik emeleti ablakunkból ezentúl nem ugrálok le az utcára, csak úgy ukmukfukk, mint ahogyan szoktam, hanem csak akkor, ha ég a ház és a lépcsőn már nem lehet lemenni, szóval szükség esetén. Ígérem, hogy az állatkerti hiéna ketrecébe csak akkor dugom be a karom, ha már semmiképpen nem tudok ellenállni a vágynak, hogy megsimogassam – és ígérem, hogy különféle plakátokat és hirdetményeket csak a legnagyobb szükség esetén olvasok el. Szóval mikor már elmúlt a spanyolnátha.”⁶¹

A háború végnapjait élő Budapest nyomorúságát kifaragó szatírasorozat – Urbán Lászlót idézve „a magyar irodalom legszomorúbb befejezésű szatírasorozata” – a Pesti Naplóban ezzel az írással végződött.⁶² A háborús járvány elérte Karinthy Frigyes családját. Felesége, Judik Etel 1918. október 28-án, harminckét éves korában elhunyt.

A Karinthy által felvetett téma, a fővárosi villamosok kérdése állandó vita tárgya lett, a villamos, a „baj legnagyobb terjesztője”⁶³ már-már a járvány elleni küzdelem jelképévé vált. „[...] ha valamiképpen védekezni akarnak, akkor a legnagyobb baj, a személyes érintkezés ellen kell védekezni, amely a fertőzést okozza és ott kell megfogni a bajt, ahol a legnagyobb, tudniillik a villamosoknál” – mondta a Közigazgatási Bizottság egyik tagja.⁶⁴

A villamosszerelvényekre spanyolnáthában szenvedő betegek nem szállhattak fel, mégis gyakran előfordult, hogy ölükből influenzás gyermekükkel kétségbeesett szülők kéretőztek fel a kocsikba. Az influenza a villamosok személyzetét sem kímélte, így ideiglenesen újabb kocsikat vontak ki a forgalomból.⁶⁵ A felszállásnál elvben előnyt élveztek a zöld hatósági igazolványukat felmutató

⁶¹ KARINTHY: 69–70.

⁶² URBÁN László: *Előszó*. IN: KARINTHY: 7. p.

⁶³ Dr. Szabó Sándor tiszti főorvos nevezte így a villamost egyik járványbizottság előtti felszólalásában. Főv. Közl. 59. 1918. 12. 13. 2286.

⁶⁴ Főv. Közl. 51. 1918. 10. 18. 2043.

⁶⁵ Főv. Közl. 53. 1918. 11. 01. 2107. A villamosok személyzeténél az átlagos beteglétszám a spanyolnátha következtében 70%-kal növekedett, a helyi érdekű vasútnál pedig 300%-kal, így ott komolyabb forgalomkorlátozást vezettek be.

orvosok, ilyenkor azonban csak az Orvosszövetség tagjai rendelkeztek, ezért sürgősen gondoskodni kellett a többi orvos igazolványáról. Október közepétől a városvezetés ismét megpróbálta csökkenteni a tömegközlekedési eszközök zsúfoltságát, s az előírások betartására a rendőrségtől kértek segítséget. Az utaslétszám korlátozására irányuló intézkedések azonban hamar a vizsályukra fordultak, ha a rendőrök akár egyetlen személyt is leszállítottak, azonnal csődület támadt és a sokaság mindig a pórus jár utas pártját fogta. Az egyik beszámoló szerint két-három asszony leparancsolása miatt közel négyszáz fős tömeg verődött össze az intézkedő szuronyos csendőrök körül. Az intézkedések teljesen a vizsályukra fordultak. A rendőri állományt soraiban sok volt a beteg, a bevethető állomány egésze sem tudta volna felügyelni az utazóközönséget, s ehhez jöttek még a tüntetők, így a rendőrfőkapitány kérelmezte: tekintsenek el a karhatalom alkalmazásától a közlekedési eszközökön. A járvány idejére hozott rendelkezések azonban érvényben maradtak, foganatosításukat a főváros vezetése a „jobb belátású közönségre” bízta.⁶⁶

Átmeneti megoldásként október közepén végül az állandó szellőzés biztosítására az egyik oldalon eltávolították az ablakokat a villamoskocsik egy részéről. Az utazóközönség panaszai hatására később módosították a rendeletet és egyetlen felső ablak nyitva tartását írták elő.⁶⁷

November végén–december elején, az influenza ismételt tetőzése idején a Járványbizottság előtt ismét központi kérdéssé vált a villamosok ügye. A járványbizottság egyetlen radikális tagja egyenesen a teljes villamosközlekedés leállítását indítványozta, a többiek azonban az október utolsó napjaiban lezajlott események hatására inkább tartózkodtak minden olyan intézkedéstől, ami felbőszítheti a tömeget. A bizottsági tagok többsége beletörődött, hogy az utasforgalom szabályozására irányuló intézkedések mind kudarcot vallottak. Arra az álláspontra jutottak, hogy nem szabad végrehajthatatlan intézkedésekkel „a hatósági rendelkezések komolyságát” veszélyeztetni. Egyetlen elfogadható megoldást találtak: az utazóközönséget hirdetésekkel és rövid, lényegre törő röpcédulákkal figyelmeztetik az utazás veszélyeire.⁶⁸

A spanyolnátha utóélete

Az influenza A-vírusához sorolt spanyolnátha Budapesten a természet jóvoltából 1919 elején hirtelen véget ért. A spanyolnátha 1919-re datált harmadik fő hulláma 1920 januárjában ütötte fel a fejét a magyar fővárosban, majd a februári tetőzés után gyorsan megszűnt. A rendelkezésre álló adatok alapján a második járvány betegeinek számát az 1918-as harmadára becsülhetjük.⁶⁹ A

⁶⁶ Uo. 2095.

⁶⁷ Uo. 2107., 54. 1918. 11. 08. 2136.

⁶⁸ Főv. Közl. 58. 1918. 12. 06. 2257., 59. 1918. 12. 13. 2287.

⁶⁹ A bejelentett betegek száma: 1919-ben 627, 1920-ban 11376 fő. *Budapest Székesfőváros*

megbetegedések száma azonban meg sem közelítette az első pandémiáét, s lefolyása is enyhébbnek bizonyult. Az A-vírustörzs H1N1 változata 1957-ig okozott időről időre újabb járványokat,⁷⁰ de ezek súlyossága a betegségen már átesett populáció körében egyre csökkent. A H1N1 kombináció 1977-ben ismét kiterjedtebb járványt (oroszláza) okozott, de kizárólag az 1957 után születettek körében terjedt, akik már nem találkoztak a vírussal, majd ezt követően eltűnt. Az A-vírus jellemző tulajdonsága, hogy a felszíni molekulái (antigének) folyamatosan változnak, ha ez hirtelen következik be vagy túlságosan nagymértékű, akkor a szervezet védekező rendszere nem ismeri fel, így a korábban szerzett immunitás nem érvényesül, újabb világjárvány alakulhat ki. A H2N2 vírus, az úgynevezett ázsiai influenza kiváltója 1957-ben jelent meg pandémia formájában. Az emberi- és madárinfluenza vírusának új kombinációjából kialakult fertőző betegség a becslések alapján közel egymillió halálos áldozatot követelt. A következő kombináció (H3N2) a hongkongi influenza nevet kapta, s 1968-ban indult világhódító útjára, áldozatainak számát 1-4 millióra teszik.

A világszerte rettegett madárinfluenza (thaiiföldi madárinfluenza) bizonyíthatóan 1997-ben okozta először ember halálát. Az 1997-től számítható első hullám után, 2003–2005-ben diagnosztizáltak súlyos eseteket Hongkongban, Vietnámban, Kínában, Kambodzsában és Dél-Koreában. A betegség a kórházba került súlyos esetek kiemelkedően magas halálozási aránya miatt került a figyelem középpontjába. A durva becslések alapján ugyanis az emberiség történetének leghalálosabb kórjaként számon tartott spanyolnátha száz fertőzöttje közül csupán egyetlen halt meg, addig a nyilvántartott thaiiföldi madárinfluenza esetében az elhunytak száma 2003–2005-ban kilencven fő volt. Ezt az adatot természetesen nem szabad túlértékelni, hiszen a járvány valódi kiterjedtségére csak következtetni lehet, mivel a könnyű, lábon kihordott esetek száma máig ismeretlen maradt. Az azonban megállapítható: a thaiiföldi madárinfluenza és az egyszer kialakuló (vagy már kialakult) emberről emberre is terjedő változata a spanyolnáthánál is nagyobb pusztításra lehet képes.⁷¹

Statisztikai Évkönyv. 1913–1920. 150–151.

⁷⁰ A spanyolnátha sarkkörön túl eltemetett áldozataiból az 1990-es évek végén reverz genetikai módszerekkel rekonstruálták az eredeti vírust, s megállapították, hogy a világjárványt az A-vírus H1N1 típusa okozta. TAUBENBERGER, et al. (2005): 1793–1796., BUDAI (2005): 205–207.

⁷¹ Uo. 207–209.